

УДК 330.1 : 330.8

Мекшун П.В.

Чернігівський державний інститут економіки і управління

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА НЕОБХІДНОСТІ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У публікації досліджуються наукові підходи до виділення сутнісних ознак поняття «економічна безпека» та дається узагальнене визначення економічної безпеки національної економіки. Розглядається еволюція економічних концепцій щодо необхідності державного забезпечення економічної безпеки, зокрема, меркантилістська, камералістська, кейнсіанська та інституціональна.

Ключові слова: економічна безпека, наукові підходи, визначення суті, державне забезпечення, економічні концепції.

Mekshun P.V.

EVOLUTION OF THE SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DETERMINATION OF THE CONTENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY AND THE NECESSITY OF ITS STATE COVERAGE

The publication examines scientific approaches to the selection of the essential features of the concept of «economic security» and provides a generalized definition of economic security of the national economy. Evolution of economic concepts is considered on the need for state economic security, in particular, the concept of mercantilism, cameralism, keynesianism and institutionalism.

Keywords: economic security, scientific approaches, determination of the concept, state coverage, economic concepts.

Мекшун П.В.

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И НЕОБХОДИМОСТИ ЕЁ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В публикации исследуются научные подходы к определению существенных характеристик «экономической безопасности» и даётся обобщённое определение экономической безопасности национальной экономики. Рассматривается эволюция экономических концепций относительно необходимости государственного обеспечения экономической безопасности, а именно, меркантилистская, камералистская, кейнсианская и институциональная.

Ключевые слова: экономическая безопасность, научные подходы, определение сущности, государственное обеспечение, экономические концепции.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Поняття «економічної безпеки» відносно нове для вітчизняного наукового лексикону, тому потребує розкриття і наукового осмислення. Економічна безпека включає в себе комплекс заходів, щодо захисту всіх ланок національної економіки, починаючи від рядового громадянина, підприємств і закінчуючи державою. У сучасних умовах дослідження проблем забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності у зв'язку з системною трансформацією економіки України і входженням її у світову систему, пошуком оптимального співвідношення між захистом економічних інтересів і відкритістю національної економіки.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. У наукових працях іноземних та вітчизняних економістів з проблем економічної безпеки особлива увага приділяється з'ясуванню суті явища, характеристики основних умов, факторів і критеріїв економічної безпеки, аналізу ступеня вразливості національних економік, класифікації загроз економічної безпеки та механізмів їх запобігання і

ліквідації. Перераховані питання знайшли відображення у роботах зарубіжних науковців: Л. Абалкіна, Л. Брауна, Б. Бузана, Б. Грієра, Х. Мауля, К. Мердока, В. Сенчагова, Є. Олейнікова та ін. та у роботах вітчизняних дослідників: В. Білоуса, З. Варналія, Б. Губського, Р. Дацківа, О. Користіна, Г. Пастернака-Таранушенка, Г. Пухтаєвича та ін.

Цілі статті. Метою дослідження є з'ясування сутнісних ознак поняття «економічна безпека» та аналіз еволюції наукових підходів до необхідності її державного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Перш ніж дати визначення економічної безпеки національної економіки слід розмежувати поняття національної економічної безпеки, економічної безпеки держави та економічної безпеки національної економіки. Більшість науковців вважають, що національна економічна безпека пов'язана з категоріями територіальної цілісності, незалежності і економічного суверенітету. Економічна безпека держави - це досягнення стану рівноваги і соціально-орієнтованого розвитку економічної системи країни. Вони є однопорядковими поняттями з позиції горизонтальної структури, а у вертикальній структурі економічна безпека держави – один із рівнів національної безпеки [1].

При визначенні економічної безпеки національної економіки вітчизняні та зарубіжні вчені роблять наголос на її різних сутнісних ознаках:

- 1) можливості здійснення контролю за використанням національних ресурсів і спроможності використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі;
- 2) стійкому розвитку національної економіки, її здатності до самовідтворення і самовдосконалення;
- 3) виявленні та усуненні внутрішніх і зовнішніх загроз та реалізації економічних інтересів;
- 4) можливості виміру економічної безпеки тощо.

Стосовно першої і другої ознаки Г. Пастернак-Таранушенко вважає, що: «Економічна безпека характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.» [2, 21]

Відповідно до другої і третьої ознаки В. Білоус вважає, що: «Економічна безпека - захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від прямих і опосередкованих економічних збитків» [3, 5]. На думку Г. Пухтаєвича: «Економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави» [4, 203]. Р. Дацків вважає, що: «Економічна безпека є таким станом економічного розвитку суб'єкта господарювання, який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів і усунення загроз довколишнього середовища» [5, 21].

На розкритті четвертої ознаки зосереджена увага багатьох західних вчених. Так Б. Грієр пише: «Економічна безпека може бути визначена як ступінь, при якій забезпеченість товарами та послугами в певній країні захищена від зовнішніх акцій або подій, що сприймаються як загроза ефективному функціонуванню національної економіки. Це надає можливість виміру економічної безпеки національної економіки коливаннями ВВП, диференційованого підходу до оцінки дії різних чинників ризику» [6, 223]. На думку автора, суть економічної безпеки полягає в мінімізації загальної нестабільності функціонування національної економіки.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що переважна більшість дослідників розкриває сутність економічної безпеки національної економіки через стан її захищеності від певних загроз. Ототожнення безпеки із захищеністю отримало

закріплення в Законі України «Про основи національної безпеки України» [7]. У наукових публікаціях виділяється ще одна парадигма безпеки. Так, А. Садеков і Т. Хлевицька вважають, що існує парадигма самоствердження, в основі якої лежить не стільки боротьба з небезпеками, скільки розвиток власних внутрішніх сил. Якщо під безпекою розуміється «стан захищеності», то забезпечення безпеки будується навколо загроз від яких необхідно захищатися, якщо ж безпека ототожнюється з відсутністю загроз, то її забезпечення набуває характеру усунення носіїв небезпек [8, 127].

Розмаїття змістовно-понятійних визначень «економічної безпеки національної економіки» свідчить про важливість і складність досліджуваної проблеми. Узагальнивши сучасні наукові підходи відзначимо, що економічна безпека національної економіки характеризує такий її стан, який забезпечує здатність до розвитку, самовідтворення і підвищення конкурентоспроможності, захищає економічні інтереси суб'єктів господарювання, створює необхідні умови підвищення добробуту громадян за допомогою попередження і усунення носіїв небезпек.

Державне забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави, спрямоване на захист національних економічних інтересів. Воно повинно гарантувати стабільність інститутів громадянського суспільства, формувати необхідний оборонний потенціал, захищати національні економічні інтереси від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Функції держави по забезпеченню економічної безпеки змінюються в залежності від рівня економічного розвитку країн. При розвинутій економіці і сформованій законодавчо-нормативній базі, відпрацьованих системах моніторингу, захисту інвесторів та механізмах збалансування інтересів усіх учасників ринку головна роль держави полягає у забезпеченні контрольно-наглядових та правових засобів економічної безпеки шляхом встановлення певних правил, критеріїв і стандартів. Для економіки, що розвивається, втручання держави повинно бути більш активним і ефективним, тому що воно одночасно спрямовується на розвиток ринку і забезпечення економічної безпеки.

Формування змістовності категорії «державне забезпечення економічної безпеки національної економіки» пройшло багато етапів: від вузького – захист інтересів певних верств населення, до широкого – необхідність створення умов для сталого розвитку економіки країни. Питання забезпечення економічної безпеки в тій чи іншій формі існували на рівні держави практично з моменту виокремлення її як окремого інституту організації суспільства, але їх осмислення прийшло у період становлення капіталістичних відносин. Жан-Жак Руссо в трактаті «Про суспільний добробут» відмічав, що турбота про самозбереження і безпеку є однією з головних функцій держави. Під безпекою він розумів «такий стан спокою, коли відсутні реальні загрози та існує організаційна структура, що здатна забезпечити і підтримати цей стан» [9, 121].

У науковій літературі дослідники, розглядаючи еволюцію поглядів на сутність і структуру державного забезпечення економічної безпеки, виділяють чотири основні концепції:

- 1) меркантилістську (XVI – XVIII ст.), яка базується на політиці протекціонізму;
- 2) камералістську (середина XIX ст.), що є відображенням теорії національної політичної економії Ф.Ліста;
- 3) кейнсіанську (з 30-х років XX ст.) - концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз;
- 4) інституціональну (з 80-х років XX ст.) – концепцію захисту економіки від адміністративних бар'єрів. [10, 41; 11, 353]

Прихильники меркантилізму (Т. Мен, А. Монкретєн, Ж.-Б. Кольбер) виступали за розвиток зовнішньої торгівлі, як основного джерела багатства. Для захисту інтересів купців і монархів вводилися протекціоністські тарифи (від лат. *protectio* – захист) на імпортовані товари і заохочувався експорт готової продукції, регулювалась зовнішня торгівля з метою забезпечення припливу в країну золота і срібла, регламентувалась

підприємницька діяльність і вирішувалось, які види економічної діяльності є бажаними для економіки, а які – ні. Надмірне втручання держави часто шкодило економіці. Прикладом цього може бути політика протекціонізму у Франції в XVII ст., яку проводив суперінтендант фінансів Жан-Батіст Кольбер. При ньому у промисловості країни була створена значна мережа мануфактур, але не стільки заради розвитку національної промисловості, скільки для забезпечення прибутків королівського двору. Водночас шляхом заборони на ввезення і вивезення хліба стримувався розвиток фермерства, що призвело до «вужкості» внутрішнього ринку Франції порівняно з Англією, її давньою суперницею.

У наш час майже всі країни мають систему правил, що регламентують реєстрацію і здійснення господарської діяльності. Вони вимагають від підприємців значних витрат часу і грошей та не завжди сприяють розвитку підприємництва.

Камералістська концепція економічної безпеки (від нім. *kameralistik* –раціональне управління державним майном) пов'язується з ім'ям Фрідріха Ліста. Він у своїй монографії «Національна система політичної економії» (1841 р.) ввів поняття «економічних інтересів нації» і показав вплив політичної єдності і державного управління на економічний розвиток, прогрес національного виробництва і примноження національного багатства. На його думку, державна влада повинна спрямовувати зусилля окремих ланок національної економіки на захист корінних інтересів нації, яка увібрала в себе досвід попереднього розвитку суспільства, вдосконалення, відкриттів, традицій і знань. Кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона змогла засвоїти спадок поколінь і збільшити його власними надбаннями. Завдання держави – об'єднати людей і забезпечити їх безпеку завдяки економічному вихованню нації. Національна економічна теорія Ф. Ліста вплинула на створення механізму захисту національних економічних інтересів, завдяки якому США і Німеччина в свій час перетворилися з периферійних країн на світові лідери.

У сучасних теоріях державного управління пояснення економічної безпеки з позицій «камералістики» означає, що визначення і захист національних економічних інтересів є однією з головних функцій держави.

На появу кейнсіанського розуміння економічної безпеки вплинула світова економічна криза 1929–1933 рр. Джон Мейнард Кейнс головним джерелом небезпеки для національної економіки вважав не конкуренцію іноземних товарів, а безробіття і економічну депресію. Він показав роль держави як активної економічної сили, важливого учасника і регулятора економічної діяльності. Класична ідея про автоматичне саморегулювання ринкової економіки в такій ситуації не спрацювала. Щоб ліквідувати загрози масового безробіття, скорочення обсягів виробництва і падіння доходів населення Дж. М. Кейнс запропонував державі здійснювати активне регулювання національної економіки прямими і опосередкованими методами, зокрема, шляхом введення державних замовлень і субсидій, адміністративного контролю за конкуренцією. Кейнсіанські ідеї лягли в основу реформ Франкліна Рузвельта, який 29 червня 1934 року створив федеральний Комітет з економічної безпеки. Щоб подолати наслідки світової кризи і відновити економічний розвиток США був прийнятий Закон про економічну безпеку (*The Economic Security Act of 1935*). У подальшому питання забезпечення економічної безпеки розглядалися в працях відомих американських вчених Дж. Кенана, Х. Моргентау та ін.

Посилений інтерес до проблеми наукового осмислення економічної безпеки на Заході припав на кінець 70-х років, що було викликано валютною і структурною кризами. В цей же період вплив теорії Дж. М. Кейнса та його послідовників на проблему державного забезпечення економічної безпеки зменшився і нової сили набули ідеї неокласичного напрямку, згідно з якими ринкова економіка здатна до саморегулювання, а роль держави зводилася до боротьби з інфляцією і захисту приватної власності.

У 80-х роках XX ст. розпочалася широкомасштабна наукова розробка категорії «економічна безпека» установами провідних країн світу такими, як Лондонський інститут стратегічних досліджень і Стокгольмський інститут досліджень безпеки. Наприкінці XX

ст. з'явилася інституціональна концепція економічної безпеки, пов'язана з ім'ям перуанського економіста Ернандо де Сото. У монографії «Інший шлях», опублікованій у 1989 р. Е. де Сото по новому пояснив причини зростання тіньової економіки, дав різні оцінки тіньового і легального бізнесу і визначив шляхи забезпечення економічної безпеки національної економіки [12]. На його думку, головною причиною появи тіньової економіки є бюрократична заорганізованість, яка перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин. Тому головною загрозою економічній безпеці національної економіки він вважав не «провали ринку», а «провали державного управління».

В СРСР під економічною безпекою науковці розуміли забезпечення життєздатності радянської економіки в умовах протистояння соціалістичної і капіталістичної систем. Розпад радянської системи зумовив руйнацію традиційних уявлень про безпеку, які ґрунтувалися на ідеологічних засадах і посилив відкритість вітчизняної економіки.

В умовах глобалізації ще більше загострилося питання про захист національних економічних інтересів. У вітчизняній науці поняття економічної безпеки національної економіки почало активно досліджуватися з 90-х років ХХ ст. На думку науковців, зокрема, Г. А. Пастернак-Таранушенка, О. С. Власюк, саме на цей час припадає початок виокремлення економічної безпеки як окремої науки [1, 74; 10, 6].

Висновок. Дослідивши та узагальнивши сучасні наукові підходи до розкриття суті економічної безпеки національної економіки можемо зробити висновок, що економічна безпека національної економіки характеризує такий її стан, який забезпечує здатність до розвитку, самовідтворення і підвищення конкурентоспроможності, захищає економічні інтереси суб'єктів господарювання, створює необхідні умови підвищення добробуту громадян за допомогою попередження і усунення носіїв небезпек. Провівши аналіз меркантилістської, камералістської, кейнсіанської та інституціональної концепцій забезпечення економічної безпеки можна зробити висновок, що в різні історичні періоди розвитку суспільства держави прагнули захистити свої національні економічні інтереси. На сьогодні при розвинутій економіці і сформованій законодавчо-нормативній базі, відпрацьованих системах моніторингу, захисту інвесторів та механізмах збалансування інтересів усіх учасників ринку головна роль держави полягає у забезпеченні контрольно-наглядових та правових засобів економічної безпеки шляхом встановлення певних правил, критеріїв і стандартів. Для економіки України, що розвивається, втручання держави повинно бути більш активним і ефективним, тому що воно одночасно спрямовується на розвиток ринку і забезпечення економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Пастернак-Таранушенка Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенка. – К.: Київський інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
2. Пастернак-Таранушенка Г. А. Економічна безпека як критерій ефективності економічної стратегії / Г. А. Пастернак-Таранушенка // Розбудова держави.- 1998.- № 9-10.- С.21-27.
3. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: Монографія / В. Т. Білоус. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 51 с.
4. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки: навч. посіб. / Г. О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
5. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків. – Л.: Центр Європи, 2006.- 160 с.
6. Greer B. European economic security: Security Europe's future / Ed. By Flanagan St., Hampson F.-L., 1986.- p. 221 – 244.
7. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 39. – С.351.
8. Садеков А. А., Хлевицька Т. Б. Теоретико-методологічні засади феномену безпеки / А. А. Садеков, Т. Б. Хлевицька // Вісник економічної науки України. – 2010. - №2. – С.125-128.
9. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж. Ж. Руссо. – Пер. с фр. – М.: Канон-пресс, 1998. – 416 с.
10. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк. – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, 2008. – 48 с.
11. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. Никитенко П. Г., Булавко В. Г.; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009. – 394 с.
12. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире: исследование нелегальной экономики в Перу / Э. де Сото. – М.: Gatallaxy, 1995. – 320 с.